

L'ALBUFERA ALCUDIENCA, DE SANTA ANNA A LES CASES DE L'ALBUFERA. PAISATGE, USOS I APROFITAMENT

M. Espinosa, F. M. Serra, G. Valero

INTRODUCCIÓ

El present treball s'emmarca dins un projecte més ample sobre l'albufera alcudienca, del qual avançam alguns aspectes.

Com és sabut l'albufera forma part dels municipis d'Alcúdia, Muro i la Pobla. El nostre àmbit d'estudi, com s'indica en el títol, l'hem centrat en el terme d'Alcúdia, la part de la zona dels aiguamolls que més canvis ha experimentat i també la menys estudiada.

Segons la demarcació actual l'albufera alcudienca se situa entre l'oratori de Santa Anna i les antigues cases de l'albufera, en el lloc que avui ocupa el restaurant Los Patos.

Amb el temps aquesta zona s'ha anat transformant gradualment de forma natural i de forma sobtada ho ha fet per la intervenció antròpica a partir dels anys seixanta del s. XIX, quan s'emprenen els treballs de dessecació, amb la finalitat de sanejar i posar en conreu bona part del terreny pantanós, i sobretot arran del boom turístic dels anys seixanta del segle passat. La major part de l'albufera alcudienca va ser rebuida amb cendres de la central tèrmica per urbanitzar-la, de manera que la zona humida que es conserva avui dia es redueix a Mar-i-estany i l'estany Menor com a part de l'antic estany Gran, l'estany Esperança o estany dels Ponts i tot un seguit de canals.

L'interès turístic marcarà les pautes del nou enfocament de l'economia municipal i el terreny s'adequarà a les noves necessitats.

Sobre aquest espai tractarem, en primer lloc, d'alguns aspectes històrics i destacarem com s'ha anat transmetent i cuidant aquesta propietat altament valorada en els cadastres i estims, i seguirem amb l'anàlisi dels aspectes geogràfics, la geofor-

mologia i la hidràulica de la zona i, finalment, examinarem els usos i l'aprofitament del terreny tenint en compte dues èpoques ben diferenciades, abans i després de la dessecació.

I. LA POSSESSIÓ O PREDI DE L'ALBUFERA. ASPECTES HISTÒRICS

L'albufera com a unitat d'explotació agrícola ha resultat, històricament, una zona molt cobejada, segons es constata a la distinta documentació consultada, i gelosament protegida pels propietaris que veien constantment envaïda la propietat pel fet de ser una zona que oferia una gran varietat de recursos naturals, sobretot una abundosa caça i pesca.

Els romans de Pol·lèntia, atesa la proximitat de l'albufera amb la seva urbs, degueren conèixer bé l'aiguamoll i, possiblement, el port romà de la ciutat de què es parla hi estigués relacionat. Els musulmans, a més de conèixer el prat de la badia nord-oriental de Mallorca, li donaren el nom que encara empram: 'al-bujaira', que significa llacuna o 'mar petita'. Amb la conquesta catalana, l'albufera correspongué, meitat per hom, al rei i al comte d'Empúries; el rei repartí la seva part entre dos dels seus porcioners, Ramon Alemany i els templers; molt possiblement, l'antiquíssima devoció a sant Martí a la cova del seu nom provengui del sant cavaller adorat pels templers. El comte d'Empúries també repartí la seva meitat entre porcioners seus, concretament entre l'abat de Sant Feliu i el bisbe de Girona.

La riquesa vegetal i faunística de les albuferes com assenyala A. Morey (2009: 220) explica que a l'edat mitjana fossin propietat generalment del reial patrimoni o de la noblesa feudal, de manera que un grup reduït tenia a les seves mans l'ús i el gaudi d'uns recursos excepcionals i una font d'ingressos a través de l'explotació dels distints aprofitaments.

Una de les primeres referències que tenim de l'albufera data de l'any 1262, quan la part sota jurisdicció reial, el 25 d'agost d'aquell any fou llogada a diverses persones. El lloctinent reial els ven el dret reial de l'albufera per 850 sous des d'aquesta data fins la festa de Pasqua (Mas-Rosselló Bordoy-Rosselló Vaquer, 1999: 69).

Avançat el segle XIII, la jurisdicció reial augmentà. Així, el rei Jaume II de Mallorca el 1283 "va concedir l'albufera major, estanys i mar amb tots els seus drets pertanyents" als germans Berenguer Palet i Ponç Feliu. (ARM, AH 336 f. 46v; Deyà-Mas-Rosselló Vaquer, [2002]: 295). La Procuració Reial es reservà el dret de cobrar els corresponents censos.

Segons J. M. Bover "D. Jaime el II la donó a Hugo Castell su consejero, y confirmó esta donación el Sr Rey D. Juan en sus reales privilegios de 24 de julio de 1462 y 16 marzo de 1481 a favor de Jorge Castell" (Bover, J. M.: 1836: 46). No obstant aquesta afirmació, a la segona meitat del s. XIV l'albufera es documenta en mans d'altres senyors i no és fins a la dècada de 1380 que es pugui confirmar documentalment que el senyoriu de l'albufera està en mans dels Castell.

El 1381 Antoni Castell entrà en possessió de l'albufera "en virtut de donació a ell feta per Caterina muller de Guillem Vedell, filla de Martí Pintor, segons acte del notari Ferran Leics, de 8 d'octubre d'aquell any. En aquest sentit, un document del segle XVIII (1717) esmenta que Antoni Castell el 1389 era "Magna Albufera Dominum", el senyor de l'Albufera major (ARM, D-285/4336, notari Miquel Dameto, f. 117v).

Per privilegi del rei Joan II, de 24 de juliol de 1461, l'albufera fou cedida a Jordi Castell. Gaudia del privilegi de poder rifar el peix que hi hagués estat pescat: "concedint que pogués rifar, tallar i picar els peixos i ocells..." (ARM, AH 336 f. 46v;

Deyà-Mas-Rosselló Vaquer, [2002]: 295). Els capítols de Bartomeu de Verí, demanaven la revocació d'aquest permís: "3. que habiendo obtenido mossén Jorge Castell, privilegio para rifar y jugar a dados el pescado de su albufera por ser contra las franquescas y ser pernicioso por productivo de ladrones y jugadores, fuese aquel revocado" (Campaner, A.: *Cronicon mayoricense*, 1984: 174).

Altres productes apreciats que procurava l'albufera, com s'ha indicat, era la vegetació, així és constatat que el 1514 a Alcúdia, el lli era amarat a l'Albufera (Mas-Rosselló Bordoy-Rosselló Vaquer, 1999: 111).

Des de principi del s. XVI, com a mínim, i fins poc després de la dessecació el sistema d'explotació de la finca era en règim d'arrendament. La pesca era la principal riquesa del territori.¹

La transmissió de la propietat no va estar exempta de problemes. Segons J. M. Bover el 30 de juliol de 1516 es va establir un vincle perpetu sobre l'albufera, que aleshores tenia per línia transversal el senyor Marquès de la Romana (Bover, J. M., 1836: 46).

L'albufera es documenta el 18 de març de 1538, quan era de Ramon de Mojà, ciutadà; aquest lloga durant 3 anys a Jaume i Gabriel Puig l'albufera de la ciutat d'Alcúdia, segons els capítols de lloguer fets a Antoni Casafranca dia 26 de març de 1535 (ARM not Perot Genovard G-213, f.15v; Deyà-Mas-Rosselló Vaquer, [2002]: 329).

El 1558 per plet entre Isabet Santjoana i mossèn Castell i Mojà "s'ha proveït que ningú pesqui en la bassa fins que la causa s'hagi resolt". El 1561 era senyor de l'albufera Jeroni Castell i Mojà, fill de Ramon de Mojà. (ARM, AH 336 f. 46v; Deyà-Mas-Rosselló Vaquer, [2002]: 295).

A la capbrevació que va fer Ramon Castell-Mojà el 19 de desembre de 1588 denuncià "... tener y posehir la Albufera major de aygo pexos y animals volàtils ab los stanys y basses contiguos a dita Albufera situada en lo terme de la Ciutat de Alcúdia y de las vilas de Muro y de la Poble en lo dret que té al port major de Alcúdia..." (ARM Capbrevacions d'Alcúdia 1581-1597, ERC núm. 846, f.246; Domingo, A.; Druguet, G.: 1998: 33).

En aquest document de final del s. XVI hi trobam referenciats els termes municipals en què està situada l'albufera, sense entrar en delimitacions territorials.

Als estims generals² de 1578 l'albufera com a tal apareix documentada en el municipi d'Alcúdia i no en els altres municipis; era propietat del noble Ramon Castell i Mojà, el text diu: "Possessió de mossèn Ramon Castell y Moyà dita la Albuffera deu mil lrs 10.000 ls" (ARM, D-1251, Estims de 1578, f 264r).

En canvi en els estims generals de 1685 l'albufera apareix inscrita únicament en el municipi de Muro, a mans de la mateixa família, el text diu: "Lo señor Salvador Truyols Castell de Moya per la sua poss^o dita la Gran Albufera 19.600 ls" (ARM, D-1254. Estims 1685, f. 1536v).

El 1678 la possessió pertanyia al senyor Joan Antoni Trullols i Castell de Mojà, ciutadà militar de Mallorca, la família del qual tenia la casa pairal al carrer de la Llebre, a la parròquia de Santa Creu, de Palma. (GEM, VI, 309-311).

El 6 de juny de 1705 el rei Felip V signà sentència del plet que mantenien sobre el senyoriu de l'albufera Antoni de Serralta i Castell i Salvador Trullols. Antoni de

¹ Per a més informació sobre el tema de l'explotació de l'albufera vegeu A. Morey, 2009: 219-240

² Els estims constitueixen la valoració de les propietats, bàsicament immobiliàries d'un determinat àmbit territorial a l'efecte del repartiment impositiu.

Serralta guanyà el plet però Salvador Trullols posà recurs i, amb motiu de la Guerra de Successió, Antoni de Serralta no pogué entrar en possessió efectiva de l'albufera fins el 1719. Els documents de la fase final del plet diuen així: El primer és d'octubre de 1715, en què el notari Miquel Dameto valida un poder pel plet que litiga a Madrid Antoni de Serralta i Castell contra Salvador Trullols: "Sepan quantos ese publico instrumento de poder bieren... lo señor don Antonio de Serralta y Castell cavallero professo de la orden y militia de Calatrava desta misma ciudad diziendo que en conformidad de que a los 6 del mes de junio del año 1705 obtuvo Real sentencia a su favor hecha en la Real Audiencia deste reyno cum votis regis en virtud de reales letras de su Real Magestad Catholica del Rey nuestro señor en la causa que sus mayores antecesores y ell seguian sobre el fideicomisso y recuperación de la heredad dicha La Grande Albufera deste Reyno contra Salvador Truyols ciudadano desta misma ciudad de la qual sentencia el mesmo año de 1705 pretendio apelar el mismo Truyols para delante de su Mag.d y ... [Antonio de Serralta y Castell] nombraba y elegia su legitimo procurador general ... al sr don Antonio de Pueyo cavallero desta misma ciudad residente en la villa de Madrid..." (ARM, D-285/4336, notari Miquel Dameto, f. 40v-42). El segon document és de 26 de març de 1716, en què el notari Miquel Dameto torna a validar un poder pel plet que litiga a Madrid Antoni de Serralta i Castell contra Salvador Trullols: "Sepan quantos ese publico instrumento de poder bieren... lo señor don Antonio de Serralta y Castell cavallero professo de la orden y militia de Calatrava desta misma ciudad diziendo que en conformidad de que a los 6 del mes de junio del año 1705... ni se prosiguieron las causas hasta en el anno de 1715 que azido restituído este Reyno de Mallorca a su RI Mag.d: pero por quanto pudiera ser que dicho Truyols o su procurador bolviese otra vez proseguir la causa de apelación o recurso que intentó en el año 1705 de dicha real sentencia..." (ARM, D-285/4336, notari Miquel Dameto, f. 62v).

El 2 de gener de 1754 la possessió de l'albufera es trobava segrestada a requisició dels creditors dels Serralta; malgrat això, amb permís de les autoritats, el propietari, Josep Serralta Sureda i de Castell, arrendà la finca a Bartomeu Garau: "Jo Dn Joseph Serralta Sureda y de Castell Dueño del predio la gran Albufera... condesch sive arrenda a vos honor Bartt Garau fill de Arnau, natural de la vila de la Pobla y als vostros dit predio anomenat la gran Albufera, ab tots los estims y demás pertinencias de aquell, scituat en los termas de la ciutat de Alcúdia, vilas de Muro y la Poble, y es pacte que el present arrendament no tindrà son digut afecta sens precehir la aprovació del Molt Illtre Sr intendente, y lo fas ab los pactes, condiciones y obligaciones y annua mercè siguent". La renda anual era de mil lliures... "ab tres pagues, la primera el dia de tots los Sts de 1754". Hi ha algunes clàusules que parlen de la pesca: "Més es pacta que vós dit conductor no pugau pescar ab armeyada sinó ab xerxa de caluper dins la estany major de la dita gran Albufera sots pena de 5 ls." (ARM, Segrests, peça a-10 núm. 1, f. 5-6).

A l'Apeo de 1818³ d'Alcúdia el senyor Pedro Lante declara *La Grande Albufera* com una de les seves propietats. En el document no s'especifica la superfície però sí la seva valoració, 4.666 lliures, la qual és la segona propietat més valorada de totes les que figuren en el registre (la més valorada és *Son Balma*, a la qual se li assignen 5.984 lliures, també del mateix propietari). Aquesta inscripció s'acompanya de la nota següent: "*por la tercera parte de las aguas y productos de dicho predio según lo acordado por comisionados y apoderados especiales en la Villa de La Puebla en*

³ L'Apeo s'elabora per ordre del ministre d'Hisenda Martín de Garay amb la finalitat de disposar d'un registre de propietats per poder aplicar el gravamen fiscal sobre el seu producte.

23 de agosto de 1818". També s'esmenta que hi ha una casa.

El mateix Pedro Lante declara una tercera propietat, *El Buchellar "con sus aguas y su pesquera"*. Tampoc apareix la superfície i la seva valoració es de 882 lliures.

Sobre el tema de les valoracions i per donar una referència, la mitjana de les valoracions assignades a les finques declarades pels seus propietaris a l'Apeo de 1818 és de 200,20 lliures, de manera que es fa palesa la importància econòmica de la finca que ens ocupa.

En el mateix document, la Universitat d'aquesta ciutat fidelíssima declara entre els béns de propis la denominada El Pla del Pinar, qualificada com a prats, amb una superfície de 15 quarterades i una valoració de 50 lliures.

L'any 1862 s'elabora l'Amillament d'Alcúdia, en compliment del Reial decret dictat anys enrere pel ministre d'Hisenda Alejandro Mon, amb pretensions de millorar l'Apeo de Garay, però amb la mateixa finalitat recaptadora. En aquest nou registre no apareix cap finca amb el topònim d'Albufera. Juntament amb l'elaboració d'aquests registres de propietats s'elaboren uns plànols parcel·laris que reben el nom de plànols geomètrics; a Alcúdia els límits del terme municipal es fixen a uns 200 o 300 metres al sud de l'estany dels Ponts.

Tal vegada en aquest registre el que a l'anterior de 1818 s'anomenava la *Grande Albufera* es distribuïa entre els tres municipis veïnats (Alcúdia, la Pobla i Muro). Aquestes dades figuren a la taula que s'indica tot seguit:

Alcúdia					
Propietari	PT o Predi	Topònim	Usos	Extensió (quarterades)	Observacions
D. Felipe Agüera	Predi	Pla del Pinar	Estanys i erm	330	
Sa Pobla					
Propietari	PT o Predi	Topònim	Usos	Extensió (quarterades)	Observacions
D. Felipe Agüera D. Juan Noguer D. Mariano Villalonga Patrimoni de SM			Estanys, prats i pinar	1.125	El 55 % correspon als dos primers propietaris
Muro					
Propietari	PT o Predi	Topònim	Usos	Extensió (quarterades)	Observacions
D. Felipe Agüera D. Juan Noguer	PT	La Bufera	Garriga, estanys i prats	497	

Si sumam l'extensió tendríem un total de 1.952 quarterades o 1.387 Ha. Aquesta és una superfície que s'allunya de les 2.583 assignades per Barceló a la zona humida.

Una altra dada a destacar és que *El Pla del Pinar* passa de 15 quarterades a 330 quarterades o 234 Ha., que també s'allunya un tant respecte a les 396 Ha. que Barceló assigna a la zona humida en el terme d'Alcúdia.

La cartografia de l'època (Anònim i López) grafia aquesta finca a l'espai situat

entre l'estany Gran (nord), estany dels Ponts (sud), Puig de Sant Martí (oest) i Mar (est).

El 19 d'agost de 1865 els senyors Joan Noguer i Pisà, casat de 50 anys, i Jacint Felip i Domenec, administrador de la duana d'Alcúdia, fadri de 38 anys, atorguen escriptura de divisió de béns⁴: *La Grande Albufera* (situada en els termes de la Pobla i Muro) amb els estanys, llacs, mar annex i d'altres pertinences, Sant Martí de la Cova i can Valma (en el terme d'Alcúdia) i el prat de SM també denominat del Colombar (en el terme de la Pobla). Les finques es descriuen en els termes següents:

La Grande Albufera.

Té 677 quarterades, limita al nord amb la finca del Pla del Pinar, a l'est amb les terres de *Son Sant Martí* (es refereix a les terres de la Cova de Sant Martí), al sud amb les de son Serra, son sant Joan, son Morey i son Lluet i a l'oest amb el prat de son Colombar. Corresponen al terme de sa Pobla 414 quarterades on s'inclouen la casa, horts i oficines del predi i al terme de Muro li corresponen les 263 restants.

Can Valma y San Martín de la Cueva.

Té 314 quarterades en les quals hi ha una casa, limita al nord amb el mont comunal d'Alcúdia, a l'est amb el Pla del Pinar mitjançant una carretera, al sud amb el Prat del Colombar i la terra de Ca na Lloreta i a l'oest amb les terres del predi Colombar.

Prado del Colombar.

Té 200 quarterades, limita al nord amb can Valma, ca na Lloreta i el Colombar, per l'est i al sud amb l'albufera i a l'oest amb els prats del reial patrimoni.

II. L'ALBUFERA COM ESPAI HUMIT. SITUACIÓ I SUPERFÍCIE

La possessió o predi de l'albufera ocupava tota l'extensió de la zona humida? En aquest apartat intentarem donar resposta a la pregunta.

A grans trets es pot afirmar que els estanys i els canals naturals que els comunicaven juntament amb les terres emergides com si fossin illots cobrien tota la zona humida que s'estén al nord fins als voltants de l'oratori de Santa Anna, al sud fins a son Sant Martí i Muro, a l'est topava amb la barrera dunar que la separava de la mar, i a l'oest amb el Puig de Sant Martí dins el terme d'Alcúdia, la part més estreta de l'Albufera, i segueix fins a les marjals en els termes de Sa Pobla i Muro.

La zona humida ocupava aproximadament unes 2.500 Ha, segons els càlculs realitzats en el mapa topogràfic nacional d'Espanya 1: 25.000; en què la zona ocupa unes 25 quadrícules i cadascuna d'aquestes representa 1 km².

En aquest mateix mapa podem veure que la zona en el terme d'Alcúdia té una longitud aproximada de 4 km i una amplària que oscil·la entre menys de 2 km, la part més ampla, i menys d'1 km, la part més estreta, limitada pels relleus del Puig de Sant Martí, i que s'eixampla en els termes de la Pobla i Muro fins a prop de 6 km.

L'any 1911 Pere Antoni, "Corró" a la revista *Sa Marjal*⁵ recull les dades de l'extensió que els anglesos intentaren dessecar i la xifra en 3.882 quarterades. Aquesta

⁴ Arxiu Regne de Mallorca, Fons Gual de Torrella, Sig-344.

⁵ *Sa Marjal* (Tom III, p. 39-40). Edició Facsímil. Sa Pobla, 1990.

extensió per municipi es distribueix de la forma següent: 700 quarterades al terme d'Alcúdia, 608 quarterades (Sa Bufera Gran, Biniatria i Oriolet) sense especificar-ne el terme municipal, 300 quarterades al terme de la Pobla i 2.274 quarterades al terme de Muro.

Més recentment, l'any 1980 el geògraf Bartomeu Barceló⁶ deia el següent:

...La extensión de los que en el pasado fueron tierras pantanosas, incluyendo las marjales y la restinga arenosa, calculada a partir de las fincas catastradas que ahora ocupan esta área, es de 2.584 Ha. Esta cifra no concuerda con la dada por Antonio López en 1851 que le atribuía 3.203 Ha. Resulta difícil explicar esta notable diferencia al no conocer los límites que pudiera haber establecido A. López ni la técnica de medición que utilizó. Con todo creemos que el área de referencia sería mayor de la que hemos considerado en este estudio aunque dadas las condiciones topográficas y morfológicas no descartamos errores de medición.

A. López distingue en la Albufera dos partes: Una situada al N desde las Casas de la finca de S'Albufera hasta las cercanías de la ciudad de Alcúdia que tiene 3,5 km de largo por 1 de ancho con una superficie de 426,16 Ha. En la actualidad hemos calculado la extensión de esta parte en 396 Ha. La segunda parte, situada al sur de las casas mencionadas tendría una longitud de 5,5 km, con una extensión de 2.777,2 Ha. A esta le hemos dado la extensión de 2.187 Ha.

El perímetro de las tierras encharcadas puede estimarse en 32 Km...

Més endavant, l'any 1985, Andreu Muntaner Darder⁷ deia:

...La superficie de la zona inundada o humida de S'Albufera des de l'Holocè ha sofert notables variacions, a part de les intervencions humanes en temps molt recents.

A la fase de expansió màxima, el seu perímetre s'iniciava on és ara el moll vell del Port d'Alcúdia, penetrava cap al poble ocupant tot el pla existent al peu de l'anfiteatre romà, cementeri, Ses Poves, Can Gelat, Can Banya, Sa Quartera des d'on tombava cap al Murterar i Oriolet, voltant per baix del Puig de Son Fe i penetrant cap a Son Siurana d'abaix fins a l'actual carretera de Palma a Alcúdia. D'allà tirava cap la S., cap al Pont Gros, Can Cirer, Son Carbonell fins a la punta de S'Amarador. D'allà voltava cap al peu de Son Sant Martí, vorejant el promontori de Can Senaier, Ca N'Eixut i Son Bosc.

Aquella Albufera tendria el nivel situat entre 6 i 8 m. per sobre la cota actual, i és probable que tengués una restinga situada més al interior que la que coneixen. Pot ser aquesta pasada barra es pot relacionar amb els turons de Ses Puntes, i eventualment enllaçava amb les calcarenites de la bora interior de l'estany dels ponts.

Restes de la restinga situada més endins es poden observar en el camí que va dels apartaments Siesta fins a Can Banya vorejant l'estany Esperança de nord a sud.

Amb aquesta informació i la que s'indica més endavant no seria forassenyat plantejar-se la possibilitat que els romans arribassin amb les seves embarcacions fins a les portes de la ciutat. No volem dir que fos així realment, però sí que podria haver estat. Les condicions geomorfològiques d'aquest espai ho feien possible; les embarcacions podien entrar des de la mar per la gola de l'estany dels Ponts i navegar pels canals i els altres estanys fins arribar a l'estany Gran situat al peu de Pol·lèntia.

⁶ Revista Lluç, març-abril 1985, núm. 720.

⁷ S. Munar Llabrés i M.A. Sastre Vanrell. *El Portus de Pollentia. Resultats preliminars de la intervenció arqueològica al solar del carrer Corall, cantonada amb carrer Maristany (Port d'Alcúdia)*. VI Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia. Ajuntament d'Alcúdia. 2010.

Els arqueòlegs⁸ fins ara no han trobat cap estructura que identifiqui la situació d'un eventual port romà.

ALBUFERA, CONCEPTE I ELEMENTS QUE LA FORMEN

Com ja hem indicat, albufera és una paraula que prové de l'àrab (al-buhâira) i que significa mar petita; Rosselló Verger la defineix així ⁹: *Àrees d'aigua soma, disposades paral·lelament a la costa i separades de la mar per restingues, les goles permeten certa comunicació.*

L'albufera està formada per una sèrie d'elements i també s'han de donar una sèrie de condicions per a la seva formació, que passam a analitzar.

La restinga és una barrera que impedeix que les aigües meteòriques (pluja) arribin a la mar. Aquesta està formada per un sediment aportat bàsicament per les ones marines i també pel que aporta l'escolament procedent de terra, que amb l'ajuda d'un tercer agent, el vent, la construeixen i la mantenen. Aquesta tindrà una potència més o menys gran segons els sediments aportats.

També és necessària l'aportació d'aigua des de la terra procedent de l'escolament superficial o dels aqüífers que intercepten la topografia del terreny (fonts) o d'ambdues bandes.

Així mateix, aquestes àrees han de ser zones més o menys deprimides i han de tenir un nivell de saturació gran que eviti la infiltració.

A tot això hi hem d'afegir una darrera condició, l'absència de marees. Les marees desplacen el sediment de les barreres i es produeix una transgressió marina que predomina sobre les aigües de l'escolament i fa que el sediment s'estengui terra endins i quan la marea baixa s'esdevé el fenomen contrari. Per tant, a les zones on hi ha marees es dona el que en geomorfologia es denomina maresma.

L' ALBUFERA D'ALCÚDIA. FUNCIONAMENT ABANS DE LA DESSECACIÓ (ANY 1870)

Al llarg de les èpoques geològiques el nivell de la mar ha anat variant. Durant l'època quaternària hi va haver una alternança entre períodes freds (glaciacions) i períodes càlids (interglacials), en el primer cas el nivell baixa i en el segon puja. Aquests canvis en el nivell de la mar varen donar lloc a geomorfologies diferents a l'espai que examinem. Darrere l'estany Esperança, a la zona del camí que va a can Vauma, hi ha restes d'una platja fòssil que fan sospitar que el nivell de la mar podia haver arribat fins a allà.

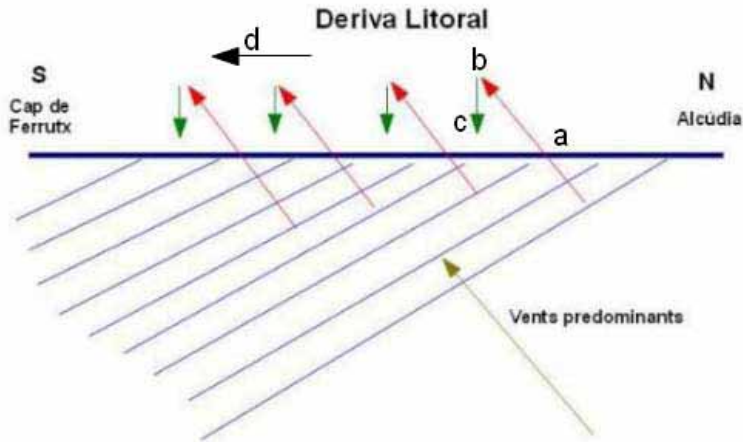
Això es dona a escala geològica, a escala humana els canvis no els veiem i per tant, en aquest estudi, sempre ens referirem a una situació en què la topografia i la geomorfologia de la zona era molt similar a l'actual, amb l'excepció dels canvis produïts únicament per intervencions antròpiques.

A l'apartat anterior hem introduït una sèrie de conceptes teòrics sobre la geomorfologia d'una albufera i en aquest tractarem d'aplicar-los al cas que ens ocupa, l'albufera d'Alcúdia, per intentar explicar com funcionava i com es mantenia el funcionament. Abans introduïrem un altre mecanisme o procés denominat deriva litoral.

⁸ Vicens M. Rosselló, Josep M. Panareda, Alexander J. Pérez. *Manual de Geografía Física*. Universitat de València, 1994.

⁹ Plànol de l'albufera d'Alcúdia tal com era l'any de 1851. Escala 1:40.000. Biblioteca Nacional. Madrid.

En aquest procés les ones incideixen en la platja amb una determinada inclinació, segons la direcció del vent, de tal manera que les partícules que arrossequen les ones entren a la platja per (a) i arriben fins a la situació (b) de la figura i l'aigua quan baixa ho fa per la gravetat i produeix un desplaçament de les partícules, situació (c). El resultat d'aquest procés és que els sediments tendeixen a ser desplaçats en la direcció (d) i per tant mentre ens movem en aquesta direcció es van acumulant els sediments i així augmenta la quantitat d'aquest element necessari perquè els agents que hem descrit abans puguin formar la restinga.

Badia d'Alcúdia

Aquest procés explica que a la zona que avui denominam Platges de Muro (des de l'Oberta a Can Picafort) puguem apreciar, malgrat la intervenció humana que ha aixecat els hotels, una barrera dunar de certa envergadura.

La cartografia històrica (Buenaventura Serra, Biblioteca Nacional¹⁰, A. López, etc.) és la que ens ha servit per explicar els detalls i el funcionament de l'albufera objecte d'estudi.

La barrera dunar es va construir gràcies a l'aportació en gran part del sediment marí (potència creixent en el sentit del cap del Pinar al cap Farrutx, deriva litoral) i també per les aportacions sedimentàries dels torrents de Sant Miquel i de Muro.

L'aportació d'aigua prové d'un seguit d'ullals d'aigua subterrània i dels escolements de l'aigua meteòrica que en el seu moment aporten els torrents, fonamentalment el de Sant Miquel i el de Muro, així com altres torrents menys desenvolupats que tenen el seu origen en els relleus més pròxims (puig d'Avall, puig de Sant Martí, etc.) i, fins i tot, d'uns altres més desenvolupats que provenen dels relleus de la Talaia a la península de la Victòria.

Aquesta aigua no té sortida a la mar ja que arriba a una zona deprimida i a

¹⁰ Berard, G. Viaje a las Villas de Mallorca. Ajuntament de Palma, 1983.

més topa amb la restinga de la barrera dunar i origina una sèrie de zones embassades de formes i dimensions diferents que es van connectant a través dels canals naturals. Els espais que queden entre els estanys són colonitzats per vegetació de ribera. El nivell de l'aigua d'aquestes zones embassades depèn de l'època, més humida o més seca, fins i tot a una escala temporal menor es dona un cicle anual (hivern o estiu).

Si ens centram en la part que ens ocupa, la més pròxima a Alcúdia, hi havia tres grans estanys, d'acord amb la cartografia històrica citada: l'estany de Baix, l'estany dels Ponts i l'estany Gran. Fins i tot en el plànol parcel·lari d'Alcúdia de 1862, que afina una mica més, es grafia la part septentrional d'aquest darrer estany amb el nom d'estany de Santa Anna.

L'estany de Baix, avui dia és el que hi ha a la zona de les *Gaviotas*, devora l'Hospital de Muro.

L'estany dels Ponts és el que avui es coneix com a Estany Esperança o Estany Gran.

L'estany Gran és el que ha estat més modificat a causa de l'acció antròpica. Estava format per l'aigua de la zona humida de Mar-i-estany i de l'estany Menor que estan separades pels materials procedents de les cendres de la central termoelectrica d'Alcanada i per les urbanitzacions que s'hi han establert.

És important destacar que l'estany de Baix es comunicava a través d'una sèrie de canals (fins a nou) amb l'estany dels Ponts i que avui es redueixen a dos. Per la cartografia consultada i per Berard¹¹ (1789) coneixem la toponímia d'aquests canals: *Llevador, Rimete, Síquia nova, Cosina, Magraner, Malfaner, Torre, Forà i Portalot*.

La connexió d'aquestes aigües amb la mar abans de la dessecació era una mica diferent a l'actual. En una situació que podem definir com a normal, èpoques ni molt humides ni molt seques, la barrera dunar tenia la seva continuïtat (pràcticament tancada) llevat de dues zones: la que avui denominam l'Oberta, que seria un petit canal que fins i tot en determinades èpoques estava totalment tancat, i la més important, la de l'estany dels Ponts amb una bocana que superava els 200 m d'amplària. Amb aquesta situació l'aigua es movia lentament a través dels canals d'un estany a l'altre fins arribar a l'estany dels Ponts i d'aquí i a través de la bocana (gola) a la mar. Els estanys que hi havia al sud de l'Oberta, segons la cartografia històrica quedaven aïllats i sense connexió amb la mar.

A més de la cartografia referenciada que ens ha servit per descriure la dinàmica de l'aigua, comptam amb les descripcions dels autors de l'època. Tomás de Rifa l'any 1816 realitza un informe sobre Marjals de la Poble i ho descriu així¹²:

"... salen sus aguas por dos azequias que corren hacia el norte desde la Albufera llamada el Estanque bajo las cuales se dividen cada una en tres brazos formando por consiguiente seis azequias que corren con tan poca velocidad que la vista en muchas partes no la percibe: estos seis ramales o azequias están en el día cortadas perpendicularmente por un muro de buena fábrica que se eleva unos tres pies sobre el terreno y coge la extensión de dichos seis ramales cuya longitud será con corta diferencia de 160 destras¹³; en este muro llamado el Caminal sólo hay un gran número de boquillas semejantes a las que dan el agua a los molinos por las que

¹¹ Tomás de Rifa, Dictamen sobre las tierras marjales de la villa de la Puebla. Archivo General del Palacio de Oriente, caja 7517/32.

¹² Tomás de Rifa, Dictamen sobre las tierras marjales de la villa de la Puebla. Archivo General del Palacio de Oriente, caja 7517/32.

¹³ 1 destre = 4'214 m.

sale tanto en tiempo de avenidas como en los demás días y en donde por medio de redes y peynes de juncos detienen la pesca; esta operación en tiempo de avenidas hace ver el retroceso de las aguas que se detienen por los inmensos terrenos que dejan al mediodía y poniente con gran perjuicio a la salud pública...”

Per tant, aquest autor confirma la descripció que ja hem fet anteriorment i també conta com els canals que uneixen l'estany Baix amb l'estany dels Ponts servien per col·locar les xarxes per a la pesca, de fet l'autor ens explica que el mur conegut amb el nom del Caminal es va construir, uns deu anys abans de realitzar el seu informe, amb la finalitat de pescar tot dificultant la sortida de l'aigua fins a la mar i negant les terres situades al sud quan hi havia avingudes d'aigua. Per evitar les inundacions proposa la següent actuació:

... romper el muro enteramente pues se observa bien claro que el cúmulo de aguas que se reúne en los citados estanques no tiene otro derrame y salida que el paso del nombrado Caminal; sin embargo si se quiere conservar esta obra para aprovecharse de la pesca soy de dictamen se haga una nivelación desde el terreno llamado los Replano de Muro empezándola desde el fondo o suelo del Estanque inmediato atravesando el Bras de Son Sant Martí hasta la superficie del mar...

És a dir, que l'autor ja proposa l'obertura d'un canal que travessi la barrera dunar, cosa que, posteriorment va realitzar Bateman amb la construcció del canal que avui coneixem com l'Oberta.

Abans que Rifà un altre autor ja esmentat, Jeroni de Berard (1789), va deixar testimoni escrit sobre la geomorfologia i la hidràulica d'aquest espai a l'època que examinem:

...a menos de un cuarto de ora (sic) distante de esta cueva (es refereix a la cova de Sant Martí) y más al mediodía de Alcúdia, se halla las casas, chozas y almacenes de los estanques que llaman Albufera, nombre arábigo que es decir mar quieto. Estos comienzan no muy distantes de las murallas de la ciudad, y en la mitad, antes de llegar a esta choza, se comunica con el mar donde han construido un largo puente de madera que contenía de largo [¿] pasos, y ofrece diversión la multitud de peces que con la mano parece se puedan coger y lo ejecutan con sólo tres palmos de cordel, sin caña, solamente...

...Aunque estas casas concluyen el término de Alcúdia y la maniobra de almadraba y grande estanque es ya del de la villa de Muro, por no dividir su noticia proseguiré un corto detalle de ella, siguiendo el camino que viene desde el referido puente y ciudad de Alcúdia. Y desde estas casas va fabricado mucho más alto que el terreno, para dar lugar a que pasen por debajo a nueve acequias o brazos artificiales de agua que vienen de mucho más allá, tomadas de dos de estas mucho mayores...

Amb aquesta descripció l'autor confirma el que hem exposat abans i ens informa d'altres detalls. D'una banda situa les cases de l'Albufera entre l'estany dels Ponts i l'estany Baix, devora l'actual restaurant los Patos (aquí les situa Francesc Lillo); i de l'altra situa en aquest indret la partió dels termes municipals d'Alcúdia i de Muro.

Fins ara hem vist el funcionament normal de l'albufera, però es poden donar dues situacions extremes: èpoques seques i èpoques humides amb puntes torrencials.

En les èpoques seques alguns estanys podien eixugar-se i d'altres quedar aïllats de tal manera que hi havia aigua que no arribava a l'estany dels Ponts. Poca aigua arribava a la mar, fins i tot el procés podia ser a l'inrevés, que l'aigua provinqués de la mar.

Per contra en les èpoques humides i d'aigua torrencial els torrents de Muro

i de Sant Miquel aportaven gran quantitat d'aigua i la barrera dunar rompia per la zona que denominam l'Oberta i obria una bocana per on l'aigua sortia a la mar. Abans hem comentat, segons l'enginyer Rifá, com l'aigua retrocedia amb dificultat per mor del pas estret que hi havia entre els canals que unien l'estany Baix amb l'estany dels Ponts, i això suposava un factor més perquè la barrera dunar es rompés davant grans torrentades.

Aquestes torrentades són el que els poblers denominen "plenes". Francesc Gost Comes descriu detalladament la plena que va tenir lloc el 30 de novembre de 1852, denominada la Plena d'en Jelat.

Encara que més endavant insistirem en aquest tema, ja podem extreure una primera i important conclusió: abans de la dessecació la sortida natural i única a la mar de l'aigua de l'albufera estava situada a la bocana de l'estany dels Ponts sobre la qual es varen construir els ponts per passar d'un costat a l'altre. Aquest detall queda reflectit molt bé a la cartografia històrica. I, de forma excepcional, quan hi havia grans torrentades -les plenes que deien els poblers- la restinga que formava la barrera dunar es rompia i donava sortida a la gran quantitat d'aigua a la mar.

El plànol elaborat per l'enginyer López amb motiu dels projectes de la dessecació és semblant al que ens ha servit per descriure la hidràulica de l'albufera.

DESPRÉS DE LA DESSECACIÓ (DES DE 1870 A L'ACTUALITAT)

Des de principi del s. XIX i d'acord amb les idees de l'època es presenten diferents iniciatives per dessecar l'albufera d'Alcúdia que donaren lloc a diferents projectes que mai no s'arribaren a executar. Les raons que impulsava la societat a participar en aquests projectes de dessecació eren diferents, d'una banda hi havia el tema de la insalubritat de la zona que propiciava l'aigua estancada i, per l'altra, es pretenia guanyar terrenys per al conreu. Aquest darrer motiu va impulsar els promotors a dur a terme el projecte de dessecació pel guany que els podia suposar la venda o el lloguer dels nous terrenys un cop s'adequassin per al conreu.

Les obres per a la dessecació de l'albufera d'Alcúdia foren declarades d'utilitat pública, mitjançant Reial ordre de 19 de novembre de 1851. L'enginyer Antonio López Montalvo el 20 d'agost de 1853 elabora una memòria i un plànol (abans de la dessecació) que han de seguir les empreses que optin a la concessió de les obres de la dessecació.

A la majoria de les empreses que tramitaren la sol·licitud de concessió de les obres se'ls declarà la caducitat passat el temps establert per a l'inici d'aquestes. Al concessionari se li exigia un dipòsit i el seu incompliment era motiu de caducitat.

...el concesionario, como garantía del cumplimiento de la autorización, impondrá en la Caja General de Depósitos la cantidad de 100.000 rs; que le serán devueltos a medida que ejecute las obras...

Francisco Lillo Colomar¹⁴ recull tots aquests projectes en un interessant article i per això en aquest treball només ens referirem al projecte que realment es va executar, el de John Frederick Bateman i William Hope.

Sembla que els municipis afectats (Alcúdia, Muro, la Pobla i Santa Margalida) estaven d'acord perquè aquest espai pantanós es dessecàs, encara que els poblers n'eren una mica reticents ja que pensaven que es veurien afectats els cultius de les marjals. A la revista Sa Marjal (Tom VIII, pàg. 99, any 1916) el vicari Joan Parera escriu un article sobre Bateman i comenta que, amb motiu de l'aprovació del projecte

¹⁴ Lillo Colomar, F. *Els Projectes de Dessecació de S'Albufera*. Març, 2010.

que va presentar Juan María Villaverde el 1859, els poblers varen transmetre a les autoritats la seva oposició a les obres:

...Pero com els poblers, per altra part, creien que sa dissecació los seria molt perjudicial a ses marjals i sobretot veien que haurien de perde es dret de propietat que tenien demunt sa Comuna de s'Albufera que se componia de 300 corterades, die 26 d'agost del matex any 1859 ses notres autoritats recalamaren fort ferm, i colque cosa més, contra sa pojectada empresa devant el Senyor Batle o Administrador General del Real Patrimoni Balear; mes sols lograren entretenir la cosa un parei d'anys...

En el mateix article es refereix a la insalubritat de la següent manera:

...Aquesta gran llacuna formada per una extensió de 3882 corterades de terreno, en s'hivern tot tapad d'aigo i en s'estiu formand grans estanys, era sa causa de que per tots es pobles veinats i principalment a Sapobla hei hagués uns esplets de tercianes malignes que sa nostra Vila, después d'haver passat més de mitj sigle, encara té sa fama de malsana, a pesar de disfrutar els poblers d'una salut molt robusta i de ser, segons va dir un metje no fa gaire, es poble aont hei ha menos mortalitat de tota Espanya...

Per tant sembla que els poblers no estaven d'acord amb les obres, ja que per una part argumentaven que no els afectava gaire la insalubritat de l'aigua embassada i fonamentalment tenien por de perdre les terres fèrtils de les marjals.

Un ferm defensor del sanejament de l'entorn del municipi és el metge alcu-dienc Joan Reynés Ferrer, que com a responsable sanitari dels seus conciutadans va lluitar de valent per combatre les malalties del temps que li va tocar viure, com era el paludisme i les relacionades amb la falta d'higiene. Encara que considerava que la causa, fonamentalment, estava en l'existència de les muralles, també pensava que l'aigua estancada que arribava al peu de Santa Anna era motiu de les malalties que patia el poble d'Alcúdia.

Així mateix veurem que les expectatives de negoci amb la nova terra dessecada per posar-la en conreu no es varen veure totalment complertes, ja que tant la família Bateman com els nous propietaris de l'albufera, la família Gual de Torrella, no varen rendibilitzar les inversions fetes en aquest projecte sinó ben al contrari.

Abans de passar a descriure en què va consistir el projecte ens referirem als fonaments legals que el varen emparar.

A l'article 4 del Decret llei de 14 de novembre de 1868 s'estableix que perquè el Govern atorgui la concessió el sol·licitant haurà de presentar la memòria i els plànols explicatius de l'obra, l'objecte i els avantatges que han de reportar als interessos generals.

Bateman, d'acord amb la legislació vigent, prepara aquest projecte de dessecació de l'albufera i presenta la memòria justificativa corresponent. L'aprovació definitiva del projecte té lloc el 27 de maig de 1871 en els termes següents:

... El Rey (Q.D.G.) ha tenido a bien aprobar proyecto definitivo presentado por la empresa concesionaria del desagüe de la Albufera de Alcúdia para el riego de los terrenos saneados; en la inteligencia de que si los intereses públicos o particulares sufriesen algún detrimento con motivo de estas obras, habrá de modificarlas la empresa indemnizar convenientemente cualesquiera perjuicios que haya ocasionado al llevar a cabo su proyecto.

Al propio tiempo se ha servido mandar S.M. se prevenga a la empresa men-

cionada que, cuando proceda a verificar la enajenación de los terrenos desecados; es indispensable que se ocupe de redactar un reglamento en que se establezcan las disposiciones convenientes para la conservación de las obras, tanto de saneamiento como de riego, limpia de los cauces de salida y de distribución de las aguas, y las demás reglas que se consideren necesarias para el gobierno de los nuevos propietarios.

I, finalment, per Reial ordre de 15 de novembre de 1871 s'aproven les obres executades per Juan Federico Bateman i Guillermo Hope en el desguàs i sanejament de l'albufera d'Alcúdia i els declara propietaris dels terrenys sanejats, i també del gaudi de tots els drets concedits a les obres d'aquesta classe.

BREU DESCRIPCIÓ DEL PROJECTE DE BATEMAN

El projecte signat per Bateman amb data 25 de gener de 1866 recull totes les obres que es varen realitzar a tota la superfície ocupada per l'albufera: obres de fàbrica (ponts, edificacions), canals, bombes de desguàs, etc.

Atès que el present treball està dedicat a la zona de l'albufera compresa en el terme d'Alcúdia, descriurem la part del projecte que afecta aquest territori.

A la figura que s'adjunta a l'annex, on es reproduïx un detall del projecte, veiem com es pretenia bombejar l'aigua embassada a l'estany dels Ponts (A) i a l'estany Gran (B) cap a la mar. Per això es va projectar la construcció d'un canal (2) per conduir l'aigua del segon estany al primer; el canal en qüestió és el que avui dia va de l'edifici Calipso a l'estany Esperança i passa per davall el pont que hi ha a l'av. de Pere Mas i Reus. A l'estany dels Ponts es va fer un pou (3) al qual hi abocaven aquesta aigua embassada que era bombejada per una màquina cap a la mar. L'edifici que ocupava aquesta màquina estaria situada al lloc que avui ocupa el restaurant xinès situat de l'Av. Pere Mas i Reus devora la carretera de Can Picafort.

A més a l'oest de l'estany dels Ponts i en cotes més elevades, sembla que hi havia una font d'aigua salada (Font Salada, en el plànol de 1851) que donava lloc a un estany menor, aquesta aigua es conduïa directament a la mar per un canal que es construïa sobre l'estany dels Ponts.

D'aquesta forma s'aconseguia abaixar el nivell de l'aigua estancada. En èpoques en què les pluges eren normals, l'obra d'enginyeria projectada havia de funcionar, però quan hi havia grans torrentades, probablement la màquina de bombejar no podria evacuar tanta aigua. En temps més recents (anys 1990, 2010) hi ha hagut inundacions; la forta urbanització no ha suposat un encert per a aquests episodis meteorològics extrems.

Al pressupost del projecte hi figura una partida de 327.121 reals de velló destinats a l'estació de desguàs a Alcúdia.

Durant el desenvolupament del projecte varen sorgir problemes imprevists. Amb la canalització de l'aigua embassada i l'obertura cap a la mar del gran canal abans de la instal·lació de les màquines de bombeig, el nivell de l'aigua estancada va baixar i les fonts que abans quedaven submergides varen aflorar o en sortiren de noves en cotes més baixes a causa de la baixada del nivell freàtic. Estava previst posar una bomba a la font de Sant Joan i una altra al canal de San Miquel per recollir l'aigua de les fonts del Tancadet, d'Ullalets i de Son Siurana. Per resoldre el problema d'aquestes fonts es varen substituir les dues màquines per una de nova que es va col·locar a la Roca.

Arran de les obres de dessecació es dona pas a una nova geomorfologia en el terreny, es tracta d'una geomorfologia antròpica i una de les seves manifestacions

més destacades són les veles.

Les veles són les petites parcel·les (uns 3.000 m²) envoltades d'aigua que es formaven per l'acumulació d'una terra rica en nutrients. En conjunt es formava un laberint de canals que conduïen a un canal principal i aquest connectava amb la mar per evitar així la inundació de les veles. Els propietaris o llogaters d'aquestes parcel·les es comprometien a mantenir les siques netes perquè l'aigua hi pogués circular. Tota la zona ocupada avui pel poliesportiu, gasolinera i institut estava ocupada per aquestes veles.

Segons la cartografia consultada, la zona de Mar-i-estany abans de la dessecació presentaria una imatge semblant a l'actual però amb més extensió d'aigua. A final del segle XIX neixen les veles que es mantenen encara a la foto aèria de 1956 i quan s'abandonen en els anys seixanta es torna a la imatge de la qual partim (fotos aèries de 1989 i 2010).

ÚS AGRÍCOLA DE LA FINCA

L'objectiu principal del projecte de Bateman era obtenir unes terres fèrtils per al cultiu que no pogué veure acompanyat.

John Frederick Bateman Latrobe mor als 79 anys, el 10 de juny de 1889, a Moor Park, comtat de Surrey a la ciutat de Westminster i deixa la finca en herència al seu fill Lee Latrobe Bateman (RPA, Tom 875, Lib. 40 Fol. 182, finca 1773, Ins. 3^a).

Latrobe inscriu la finca a nom seu i la primera cosa que fa (setembre de 1891) per poder continuar els projectes del seu pare és hipotecar-se en benefici de la Sra. M. de la Concepció Antònia Villalonga i Zaforteza, esposa del Sr. Joaquim Gual i Gual de Torrella (RPA, Tom 875, Lib. 40, Fol. 182. Finca 1773, Ins. 4^a).

Les hipoteques es van renovant i es produeixen els embargaments per la falta de pagament. Per pal·liar la situació Latrobe es desprèn d'una part de la finca. I finalment ven la resta al seu creditor principal, Sr. Joaquim Gual i Gual de Torrella, sense veure realitzat el projecte.

...Don Joaquín Gual y Gual de treinta y siete años casado, sin profesión y vecino de Palma, por precio de doscientas cincuenta mil pesetas, de las cuales se asignan doscientas veinte y cinco mil pesetas como precio del predio llamado de la Albufera y veinticinco mil pesetas como precio de la otra finca de San Luís, de cuya total suma han sido pagadas cincuenta mil pesetas al contado y las restantes doscientas mil pesetas se las retiene el comprador para satisfacerlas a varios acreedores y a su propio según se expresará.

Don Joaquín Gual y Gual inscribe su título de compraventa... De la expresada integra suma el Señor comprador se retiene doscientas mil pesetas para satisfacerlas en nombre y por delegación del señor vendedor en esta forma: cien mil pesetas a Doña María de la Concepción Antonia Villalonga y Zaforteza esposa del señor comprador en pago de igual cantidad que el señor La Trobe Bateman prometió satisfacer a la misma por las razones que se expresan en la escritura de cuatro de junio de mil ochocientos noventa y uno; sesenta mil pesetas a si propio, esto es: cincuenta mil en pago de igual suma prestada por el señor Gual al señor vendedor con garantía hipotecaria de las fincas objeto de esta venta cuyas hipotecas quedan canceladas por haberse reunido en la persona del señor Gual el doble carácter de dueño de las fincas hipotecadas y de acreedor hipotecario, y diez mil pesetas adeudadas al mismo Señor Gual según documentos privados: veinticinco mil pesetas que el Señor Gual satisfará a la compañía Fomento Agrícola de Mallorca; y quince mil pesetas a Don José Ferrer y Llabrés... El señor vendedor se reserva el usufructo de

las fincas vendidas por el tiempo que ha de transcurrir hasta el ocho de junio de mil ochocientos noventa y siete...

Inca a once de abril de mil ochocientos noventa y cuatro
(RPA, Tom. 1002, Lib. 46, Fol. 52, Finca 1773, Ins. 16^a).

El nou propietari l'any 1901 lloga la finca al Sr. Constantino Lluch i Tomàs, veí de València, per a la societat Martínez y Lluch Hijo, constituïda pel mateix Constantino i per Celestino Martínez Vidal. Aquests dos estenen el negoci a tota una sèrie d'accionistes i constitueixen una nova societat anònima denominada Agrícola Industrial Balear (RPA, finca 1773, inscripcions 17 a 21).

La societat Agrícola Industrial Balear encarrega a dos enginyers agrònoms, Sr. Enrique Cremades i Sr. Luís Beneyto, la redacció d'un projecte per a l'aprofitament agrícola de la finca.¹⁵

El projecte preveu una sèrie de millores en les infraestructures i equipaments que hi ha a la finca i totes les despeses necessàries per al seu manteniment i funcionament. Per adequar la finca al conreu es distribueix la superfície en distints cultius. Els conreus considerats són: arròs, moreres, hortalissa, ferratge i pinar.

Pel que fa a la zona d'Alcúdia, feta la distribució dels cultius quedava una zona inundada, l'estany dels Ponts, la qual podia ser susceptible de dessecar i aprofitar per al cultiu de l'arròs. En el plànol que adjuntem a l'annex es pot veure aquesta zonificació.

Una vegada més el fracàs econòmic fa que aquesta societat abandoni el seu projecte de posar en producció la finca i el 1906 resol el contracte d'arrendament (RPA, Tom. 1299, Lib. 60, fol. 4, finca 1773, Ins. 24^a).

El darrer intent d'arrendament de la finca per part de la família Gual de Torrella va ser l'any 1941, en què signa un contracte amb Joan Llimona Gispert, un comerciant resident a Palma, mitjançant el qual aquest empresari explotará el canyet per vendre'l a les papereres de la península¹⁶.

El cultiu de la finca continua en arrendament de petites parcel·les als pagesos alcudiencs. Així podem veure a la foto aèria de 1956 com hi ha una sèrie de finques de les anomenades veles (parcel·les envoltades per canals d'aigua) que apareixen distribuïdes a cada banda del camí que va de l'oratori de Santa Anna a la carretera de Santa Margalida (la carretera que hi ha actualment entre les rotondes denominades del cavall i del nus).

Un altre cultiu que es dona és el planter de colet que es distribuïa més o menys per la zona que avui ocupen els edificis dels Tamarindos (tota la zona de la platja entre el pinar i l'actual carretera d'Artà a l'indret de l'hotel Las Palmeras, i també la zona de la Marina -Viver, X. 2011: 175).

Sense dubte, el cultiu que va tenir més impacte abans de començar el desenvolupament turístic va ser el cultiu dels espàrecs. Aquest s'estenia per la zona compresa entre la carretera de Santa Margalida, Av. Tucà, i l'Av. Pere Mas i Reus. Sobre aquest conreu no hem trobat cap referència documental, però són nombrosos els testimonis orals que ho corroboren. Es parla que una vegada desaparegut el camp d'aviació militar, a començament dels anys quaranta del

¹⁵ Aquest projecte està dipositat a la Biblioteca Nacional de Madrid i es titula: "Memoria Descriptiva de la Finca Agrícola Albufera de Alcudia en la Isla de Mallorca".

¹⁶ Arxiu del Regne de Mallorca, Fons Gual de Torrella, Sig. 294.

segle passat, es va dur una màquina per llaurar el terreny i dedicar-lo al conreu d'espàrecs.

ÚS RESIDENCIAL I D'OCI

A final de la dècada dels anys vint i principi dels anys trenta del segle passat té lloc l'inici d'un turisme exterior, probablement fomentat per l'escala que feien els hidroavions de la companyia Air France a Alcúdia.

Pere Mas i Reus compra l'any 1933 a Joaquim Gual i Gual de Torrella una segregació de la finca de l'Albufera de quelcom més de 198 hectàrees les quals confronten, segons les dades del Registre de la Propietat, amb les propietats següents, segons transcripció literal del text (RPA Tom 1767, Llibre 81, fol. 49, finca 3917, Insc. 1ª):

Linda Norte con camino de Sant Martí y suertes de Damián Canals, Juan Sureda, Catalina Bisbal, herederos de Rafael Palou, Jaime Canals, Miguel Llompart, Arnaldo Capó, Isabel María Guaita, Juan Torres y Miguel Bennasar; Este con el mar y dos parcelas o solares segregados de la íntegra por Don Joaquín Gual y vendidos a Bartolomé Enseñat y Don Pedro Más Reus; y Sur y Oeste con el camino llamado de las Máquinas Viejas.

Pere Mas i Reus construeix l'Hotel Golf i l'any 1932 comencen les obres del camp de golf amb un recorregut de 18 forats. A les instal·lacions s'hi va construir el *Club-House* (avui el Calipso) a semblança de l'antic molí fariner de vent, era un espai dedicat a l'oci, un espai recreatiu dels jugadors de golf i dotat del màxim confort de l'època (ARM, fons AGT-1100).

També va dur a terme la parcel·lació de la zona més propera a la platja, anomenada *Urbanización Playa de Alcúdia*, i comença la venda de solars. Es comptabilitzen més de 70 solars venuts, alguns a estrangers (RPA, tom 1767, Llibre 81, f. 49, finca 3917, notes al marge). Com a exemple podem citar la parcel·la venuda a Matias Pujadas Estany d'Inca, en què va edificar l'any 1938 un xalet que seria esbucat a final de la dècada dels anys vuitanta per construir-hi l'edifici actual del New Pacific, devora els apartaments Xara (AMB, Almudaina, Sig-993).

El 23 d'octubre de 1934 el Ministeri de la Guerra autoritza el promotor perquè pugui construir edificis en aquesta zona (ARM, fons AGT-1100).

Pere Mas i Reus, com a propietari dels terrenys disseminats coneguts com a Platja d'Alcúdia i Albufera, contingus al llogaret del Port (*Caserío del Puerto*), sol·licita a l'Ajuntament que aquests siguin declarats zona d'eixample del Port, i també la urbanització de la platja segons el plànol presentat. També sol·licita l'exempció d'imposts durant un període de 30 anys a fi de fomentar el desenvolupament urbà de la zona. L'Ajuntament, a la sessió plenària del dia 20 de gener de 1936, va adoptar el següent acord:

"declarar zona de ensanche del Puerto de Alcúdia y de Urbanización de su Playa, con arreglo al plano presentado por el propietario D. Pedro Mas Reus, los terrenos contiguos al Caserío del Puerto de esta Ciudad denominados indistintamente Playa de Alcúdia y Albufera. Se deniega la exención fiscal (AMA-37, fol. 25)"

L'any 1937 Pere Mas i Reus per tal de disposar de fons per continuar el seu projecte d'urbanització, juntament amb altres empresaris estrangers, constitueix la societat G. van QUACKEBEKE y Cia (ARM, fons AGT-394).

El projecte es va publicar l'any 1934 a la revista *Brisas*, núm. 1, i preveia, a més

del golf altres equipaments, com la instal·lació del camp d'aviació comercial.

Aquest gran projecte es va paraitzar amb la guerra civil espanyola i la zona del camp de golf fou requisada pels militars.

ÚS MILITAR

L'any 1937 el comandament militar de Balears requisa el camp de golf al seu propietari per transformar-lo en camp d'aviació. El projecte va consistir, bàsicament, a aplanar el terreny i eliminar les elevacions dels "green", cobrir 440 metres del canal principal, construir drenatges amb escomesa al canal principal i augmentar la secció de la part descoberta del canal principal. L'aigua del canal principal desguassava a un pou de 3,50 metres de profunditat des del qual es bombejava a l'estany dels Ponts. Per albergar a oficials, suboficials i tropa, es va construir el denominat barracó de la tropa (AMB, Aviació, Caixa 19, MA-1).

El canal principal a què es fa referència és el que avui va des del Calipso fins al Llac Esperança i la bomba estava situada en el mateix lloc on avui està el pont a l'Av. Pere Mas i Reus i que travessa el canal. El barracó de la tropa es conserva, encara que en estat ruïnós, és l'edifici de marès situat al carrer Bèlgica cantonada amb l'av. del Canal Gran.

El projecte militar es completava amb la prolongació del tren des de sa Pobla fins al Port d'Alcúdia. El traçat d'aquesta prolongació de la via fèrria anava per la zona de l'albufera i pel que fa al terme d'Alcúdia passava per la finca d'Oriolet, Can Rafalinos, el Colombar, Ca na Lloreta, camp d'aviació, Alcúdia (devora l'església), camí del teatre romà i el Port. S'havia previst la prolongació des del camp d'aviació fins a la base d'hidroavions del Port de Pollença (AMB, ferrocarrils, Caixa 29, MA-4-4).

Avui dia queden restes de les obres de la construcció del ferrocarril ja que no es varen acabar i mai no va entrar en servei.

BOOM TURÍSTIC

Pere Mas i Reus, d'acord amb el Decret de 6 de novembre de 1942, sol·licita el reintegrament del valor i els interessos de la finca requisada.

A principi dels anys cinquanta del segle passat el turisme comença una altra vegada i amb aquest es reprèn el procés urbanitzador de l'albufera alcudienca. A la foto aèria de 1956 s'observa que hi ha molts pocs xalets construïts a la platja d'Alcúdia, fins i tot alguns d'aquests ja hi eren abans de la represa turística després de la guerra civil espanyola. En aquesta foto es poden veure els edificis següents: el xalet de Matías Pujadas, l'Hotel Golf, el xalet de la família Torrella, el Flucutuc, can Mirapeix, Vila Hidding, el xalet Von Engels, el que després seria el restaurant Sigfrido, i qualcun més.

Si els inicis abans de la guerra espanyola varen ser liderats, fonamentalment per Pere Mas i Reus amb l'ajuda de Bartomeu Enseñat Enseñat i Joaquim Gual i Gual de Torrella, en aquesta nova època són més els que es varen posar al capdavant del procés urbanitzador. A la zona de la platja d'Alcúdia l'urbanitzador va ser Jaume Enseñat Alemany, a la denominada platja dels Francesos els promotors varen ser Vicenç Enseñat Seguí i Joan Gili Sancho; aquest últim va intervenir a la zona de l'estany Esperança que pren, precisament, el nom de la seva esposa. L'urbanitzador de la zona més interior, els voltants de l'estany Menor, va anar a càrrec de Nicolau Riera-Marsá Llambí.

Cal comentar que hi ha un tipus de turisme que va tenir lloc en aquests primers anys organitzat pel Club Mediterraneu. Era un turisme d'origen francès i que

s'hostatjava en tendes de campanya instal·lades a la zona de la platja en el lloc que avui ocupa la urbanització Platja Esperança, enmig dels pins, i que a la cartografia actual s'anomena Platja des Francesos i l'espai que ocupaven les tendes de campanya, Campament dels Francesos. L'Ajuntament en el plenari del dia 27 de novembre de 1950 va voler retre homenatge a aquests turistes i al seu promotor Gerard Blitz amb aquestes paraules: "*Se recuerda la inmejorable impresión causada en esta ciudad por los componentes del Club Mediterráneo durante su estancia en el campamento instalado en la playa. Influyente propaganda que hace de Mallorca el Sr. Gerard Blitz.*" (AMA-42, F. 34).

ABREVIATURES

AMA, Arxiu Municipal d'Alcúdia
AMB, Arxiu Militar de Balears
AGT, Arxiu Gual de Torrella
ARM, Arxiu del Regne de Mallorca
RPA, Registre de la Propietat d'Alcúdia

BIBLIOGRAFIA

- BARCELÓ, B i altres. *Estudio Ecológico de la Albufera de Mallorca*, Palma, 1980.
- BERARD SOLÀ, J.
Viaje a las villas de Mallorca (1789). Palma: Ajuntament de Palma, 1983
- BOVER, J. M.: *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca: estadística general de ella y períodos memorables de su historia*, Palma: Impremta Guasp, 1836
- CAMPANER FUERTES, A. *Cronicón Mayoricense*. Ajuntament de Palma, 1984.
- CREMADES, E.; BENEYTO, L.
Memoria descriptiva de la finca agrícola Albufera de Alcudia.
Madrid s/d
- DEYÀ BAUZÀ, M. J.; MAS FORNERS, A.; ROSSELLÓ VAQUER, R.
Història d'Alcúdia. El segle XVI. Alcúdia: Ajuntament, [2002].
- Gran Enciclopèdia de Mallorca*
Palma: Promomallorca, 1986-1998
- DOMINGO, A.; DRUGUET, G.: *Can Castell d'Alcúdia. Ajuntament d'Alcudia*, 1998.
- LILLO COLOMAR, F. *Els Projectes de Dessecació de S'Albufera*. Març, 2010.
- MAS-ROSELLÓ BORDOY-ROSELLÓ VAQUER: *Història d'Alcúdia. De l'època islàmica a la Germania*. Alcúdia: Ajuntament, 1999.
- MOLINA, R. i altres. *S'Albufera de Mallorca*. Ramon Molina Ed. Sa Pobla, 2005.
- MOREY TOUS, A.: 2009 «La Gran Albufera de Mallorca. Formas de explotación y conflictividad ambiental (siglos XVI-XX) ». Palma: BSAL, 65, pàg. 219-240.
- ORDINAS MARCÉ, G (1999). "L'Explotació de l'Albufera als segles XVII, XVIII i XIX a través dels arrendaments". I Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia. Ajuntament d'Alcúdia, p. 51-62.
- Revista Sa Marjal 1909-1928*
Edició facsímil Sa Pobla 1990
- VALERO, G.; SERRA, F.; ESPINOSA, M.
Les possessions d'Alcúdia. Història i patrimoni
Palma: J. J. de Olañeta, 2011

VENTAYOL SUAU, P.

Historia de la Muy Noble Ciudad Fidelísima de Alcudia

Palma: La Última Hora, 1928

VIVER, X. *Alcúdia després de l'any 1950*, Ajuntament d'Alcúdia, 2011.

ANNEX

Mapa situació Albufera. Detall 1:50.000 militar (1940). Fells 644 i 671.

Detall mapa de Mallorca N. de Fer. París, 1715.

Carlos Berenguer, 1738. Arxiu Simancas.